

26. Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений за 1893 год. – К., 1894.
27. Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии заведений Округа за 1901 год. – К. 1902.
28. ЦДАГОУ. – Ф. 707. – Оп. 229. – Од. зб. 1.
29. Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений за 1889 год. – К., 1890.
30. ЦДАГОУ. – Ф. 707. – Оп. 296. – Од. зб. 68. Ч.1.
31. Каудзава Х. Распространение чтения художественной литературы среди народа и формирование национальной идентичности в России (1870-е – 1917) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no17_ses.

Voloshenko V.O. The themes of reading in russian and secret polish village schools in the Right-bank Ukraine at the turn of XIX–XX century. The article is devoted to the selection of literature offered to the peasantry in the Right-Bank Ukraine for reading in Russian and Polish secret schools. The author demonstrated the relation between the reading trends and reading practice development, formation of the rural population national identity.

Key words: peasantry, reading, schools, identity

I. I. Ніколіна

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.

Стаття присвячена розвитку польської загальноосвітньої школи на початку 1920-х рр.

Ключові слова: УСРР, польська загальноосвітня школа, концепція освіти

Розвиток української культури, освіти нерозривно пов'язаний з культурами тих народів, що мешкають в Україні і серед них можна виділити істотний вплив польської культури. Актуальність теми полягає в урахуванні історичного досвіду початку 1920-х рр. із задоволення національно-культурних інтересів національних груп, адже, як писав М. Грушевський, «велике діло, щоб народ мав школу добру на своїй рідній мові – без цього не може бути він просвіченим, заможним, щасливим» [1, 4]. Для вивчення проблеми важливе значення мають і ґрунтовні дослідження О. Войналовича [2], Т. Єременко [3], Г. Стронського [4], М. Іванова [5]. На особливу увагу заслуговують матеріали конференцій, нарад, на яких порушувалися проблеми становлення і розвитку шкіл для польської спільноти [6]. Мета цієї статті – дослідити розвиток польської загальноосвітньої школи в межах УСРР на початку 1920-х рр.

У 1917 р. розпочався особливо активний процес розбудови освіти для національних меншостей, які проживали на території України. Адже, за царату не було жодної державної школи з навчанням українською мовою, тим більше мовою будь-якої меншини. Письмених українців на 1920 р. було 28,39 %, росіяни – 45,4 %, поляків – 60,1 %, німців – 62,3 % і євреїв – 65,1 % [7, 43].

Ще в часи Російської імперії, коли режим пригнічував усіх «іногородців», освіта серед поляків національною мовою знаходилась під забороною. Після повстань 1830 та 1863 рр. польська школа стала розглядатись як вогнище сепаратизму. Як наслідок, урядова заборона 1864 р. викладання в школах та друкування підручників польською мовою [8, 11]. Були закриті католицькі парафіяльні школи, де навчали дітей початковій грамоті. Зокрема в Житомирському повіті такі школи були ліквідовані в Івниці, Кодні, Коростишеві, Краснополі та інших населених пунктах [9, 98]. Ліквідовувались усі таємні навчальні заклади, а особи які ініціювали їхню діяльність притягувались до судової відповідальності [10, 1–5]. Викладання польською було заборонено навіть у приватних закладах. Тоді ж

губернатори Південно-західного краю отримали таємний циркуляр щодо заборони польської мови в установах та державних закладах [10, 47]. Реакцією на політику заборон та обмежень в галузі освіти, а також русифікацію, яку проводило самодержавство щодо польського етносу (50 % всіх учнів в гімназіях становили поляки) [11, 11зв.], було відкриття таємних польських шкіл, які, до речі, були заборонені указом Олександра III від 3 квітня 1892 р. Згідно з ним, встановлювались особливі правила, що забороняли в західних губерніях таємне навчання [12, 22–224]. Римокатолицькому духовенству було заборонено відкривати школи, викладати, вчити дітей початкової освіти польською. Встановлювався нагляд за тими поляками, які намагались навчати дітей рідною мовою [9, 38].

Таким чином, на кінець XIX ст. російське самодержавство ліквідувало польську систему освіти. Це призвело до того, що рівень грамотності поляків, серед інших меншин, був найнижчим [13, 103]. Цей факт засвідчив і перший Всеросійський перепис населення 1897 р. Так, рівень грамотності поляків становив лише 25,53 %. Рівень русифікації підтверджували і такі дані: з 25,53 % поляків – 17,52 % навчалися російською, тобто, 2/3 всіх грамотних [14, 14–15].

Відразу, після встановлення радянської влади, уряд України, НКО УСРР спрямували зусилля на організацію шкільної освіти для національних меншостей, в тому числі і поляків, адже на початку 1920-х рр. в Україні їх проживало 117 тис. [15, 57]. Так, ще у 1919 р. при НКО УСРР заснували національні секції, з метою «задоволення культурних потреб широких мас населення України» [16, 75–76]. З огляду на багатоетнічний склад населення України, важливе значення мала постанова НКО УСРР від 10 березня 1919 р. «Про відміну державної мови й оголошення всіх мов рівноправними», що надавала населенню право самостійно визначати мову викладання в школах [17, 110].

Нормативні акти уряду УСРР, його практичні дії знаходили підтримку на різних конференціях, наприклад, на нараді з питань освіти народів «нерусского языка», що проходила у Москві 13–30 серпня 1919 р., та Всеукраїнській нараді завідуючих губернськими відділами освіти (1922 р.) [18, 93]. За умов переходу до мирного будівництва, з'явилася й змога систематизувати всі законодавчі акти щодо освіти в Україні. Результатом став, затверджений постановою ВУЦВК від 22 листопада 1922 р., «Кодекс законів про народну освіту УСРР». У відповідності з § 23, УСРР зобов'язувалась забезпечити «населенню всіх націй і національних меншостей, що населяють Україну виховання і навчання на їх рідній мові» [19, 158]. Важливе значення для функціонування національних шкіл мав і § 22, який закріплював загальноосвітні школи за приватними особами і колективами, за умови дозволу на це НКО і його місцевих органів. Завдяки цьому більшовицька влада зуміла зберегти на той час існуючі навчальні заклади [19, 158].

Суттєву роль у формуванні системи національної освіти відіграла діяльність спеціалізованих органів влади. Спочатку цією роботою займався наркомат внутрішніх справ, у складі якого 13 квітня 1921 р., за постановою Президії ВУЦВК, був створений відділ у справах національних меншин. У 1924 р. функції цього відділу передано Центральній комісії у справі національних меншин при ньому та її місцевим органам [20, 783]. Комісія мала широко сприяти культурному розвитку всіх національностей, а також отримала право брати участь у розробці, проведенні через законодавчі органи всіх законопроектів, що стосувалися національної політики в УСРР [21, 7].

Для проведення освітньої роботи, розвитку шкільництва мовами національних спільнот у складі НКО в 1921 р. була створена Рада національних меншин на правах відділу, головою її обрано Я. Ряппо. Первинними ланками у справі організації освіти національних груп стали національні бюро. Діяльність останніх мали координувати Центральні національні бюро НКО [22, 87]. Звичайно, їх діяльність підпорядковувалася головній меті – комуністичному перетворенню суспільства. Підкреслювалося, що «культурне будівництво на рідній мові по лінії національних меншостей є в радянських республіках органічною частиною усього соціалістичного культурного будівництва» [23, 36].

Головне завдання національних бюро полягало в керівництві культурно-освітньою роботою серед населення національних меншин. Так, діяльність польських бюро зосереджувалась, головним чином, в губерніях Правобережної України. Саме тут була сконцентрована більшість польського населення, яке залишилося жити в УСРР. Компактне проживання поляків значно полегшувало роботу з організації системи освіти для нього. Серед першочергових завдань, поставлених перед польським бюро при відділах освіти, були виявлення і ліквідація всіх нерадянських шкіл, що знаходились під впливом католицького духовенства та організація нових радянських трудових шкіл. Хоча були певні проблеми і труднощі, а саме відсутність матеріальної бази, кваліфікованих працівників, нестача підручників тощо. Для їх вирішення з 1923 р. республіканський НКО почав виділяти кошти для організації польських шкіл [24, 71].

Все ж слід визнати, що на початку 1920-х рр. польська національна меншина була забезпечена більш-менш задовільно лише I концентром, який давав початкову освіту. Щодо розширення мережі шкіл II концентру, то існувала на той час загальнопоширена думка, що потрібно, перш за все, ліквідувати неписьменність на рідній мові у I концентрі, тому другий не потрібен дітям неукраїнського походження.

У 1923–1924 рр. першочерговими завданнями Центральне польське бюро, яке очолював А. Кржижанівський, вважало удосконалення організаційної структури, зміцнення зв'язків з низовими ланками, здійснення обстеження та реєстрації польських шкіл, а також їх педагогічного персоналу, уніфікацію типу сільської національної школи, розробку її програми, налагодження системи підготовки педагогічних кадрів, видавничу роботу [2, 39]. Слід відзначити і те, що з кінця 1921 р., згідно з рішенням РНК, в УСРР почався процес переведення шкіл на місцевий бюджет. Частина з них патронували різні професійні організації, а інші існували за рахунок подушного чи десятинного обкладання населення волості або пришкольних сіл.

Одночасно функціонували і так звані договірні школи, тобто, передані у господарське ведення населення на основі договору, який укладався сільською радою з однієї сторони і відділом народної освіти – з іншої. Адже Політбюро ЦК КП(б)У 7 березня 1922 р. прийняло рішення про обов'язок місцевих парторганізацій ініціювати створення договірних шкіл, за умови навчання в них дітей найбільшого селянства [25, 119]. Попри всі проведені заходи, все ж більшість дій з їх втілення мали формальний характер.

Російсько-польська війна 1920 р. також вплинула на розвиток системи освіти польської спільноти в Україні. Вона призвела до закриття польських шкіл і розпорошення педагогічних кадрів. У ситуацію, що склалася, довелося втрутитися Політбюро ЦК КП(б)У, на засіданні якого 31 жовтня 1921 р. прийняли постанову «Про роботу серед населення Правобережжя», в якій

зазначалося: «Вказати НКО на величезне політичне значення освітньої роботи на Правобережжі взагалі і в прикордонній смузі зокрема» [2, 51]. За дорученням вищого партійного керівництва, НКО України направив у грудні 1921 р. всім губнаросвітам, за підписом заступника наркома і голови Раднацмену Я. Ряппо, циркуляр про те, що в деяких губерніях Правобережжя, за розпорядженням місцевих органів наросвіти, були закриті школи, зокрема польські, через господарсько-організаційні труднощі. Я. Ряппо наказав відділам освіти ще раз детально перевірити стан польської культосвітньої роботи. В грудні 1922 р. на засіданні польським Старокостянтинівського повітового навчального комітету доповідач Калиновський вказував на те, що педагоги, які викладають в українських школах, бажають остаточно ліквідувати польську школу на Волині з причини матеріальної зацікавленості: польські діти, у разі закриття школи, перейдуть в українські і тоді селяни будуть утримувати лише останні [26, 27]. Траплялися випадки, коли польські школи хоча були відокремлені від українських, але бюджет у них був спільний [27, 66].

Як свідчив циркуляр від 3 березня 1924 р. наркома освіти УСРР В. Затонського, навіть на місцях деякі працівники відділів освіти не схвалювали рішення про організацію польських шкіл і продовжували деякі з них закрити, а деяких позбавляти фінансування [28, 163]. Тому НКО пропонував всім губнаросвітам вжити заходів для перегляду всіх спірних питань і заяв, які надходили від польських бюро [2, 51]. Завдяки втручання НКО УСРР, вдалося поступово домогтися зростання мережі польських шкіл. Коли ж ВУЦВК 27 липня 1923 р. прийняв постанову «Про організацію українських шкільно-виховних і навчальних інституцій», а 1 серпня 1923 р. ВУЦВК і РНК УСРР прийняли декрет «Про заходи по забезпеченню рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови» [29, 66], було остаточно закріплено права національних меншин у мовній сфері. Розпочата українізація мала переконатися як українців, так і нацменшини в тому, що більшовики категорично відмежовуються від царської політики русифікації. Ці заходи мали за мету якнайкоріше поширення комуністичної ідеології [30, 316].

Отже, на початку 1920-х рр. в УСРР, незважаючи на великі труднощі, за короткий період були досягнуті колосальні успіхи у створенні шкільної освіти для національних меншин, зокрема для поляків.

1. Яремчук В.Д. *Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність*. – К., 1993.
2. Войналович О. *Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20–30-і рр.* – К.; Полтава, 1992.
3. Єременко Т.І. *Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. XX ст.* – К., 1994.
4. Стронський Г.Й. *Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20–30-ті рр.* – Тернопіль, 1992.
5. Iwanow M. *Polacy w Związku Radzieckim w latach 1921–1939*. – Wrocław, 1990.
6. *Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств: Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы*. – Х., 1927; *Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств: Стенографический отчет и постановления*. – М.; Х; Минск, 1930; *До всеукраїнської конференції польського вчителства // Радянська Волинь*. – 1929. – 24 серпня.
7. Приходько А. *Будівництво Радянської України*. – Вип. 2. – Х., Б. р.
8. Мансуров Г. *За культурное строительство национальностей*. – М., 1927.
9. Буравський О.А. *Поляки Волині у другій половині XIX* –

- на початку ХХ ст. – Житомир, 2004.
10. Центральный державный исторический архив Украины у м. Києві (далі – ЦДАК). – Ф. 442. – Оп. 851. – Спр. 36.
 11. ЦДАК. – Ф. 422. – Оп. 626. – Спр. 20.
 12. Свод законов Российской империи / Под ред. А. Добровольского. – Кн. 3. – Т. Х–ХІІІ. – СПб., 1913.
 13. Шахрай Т.О. Польська шляхетська верства в суспільно-політичному та культурному житті Волині (1900–1914 рр.) // *Ucrainica Polonica*. – Т. 1. – К.; Житомир, 2004.
 14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. VIII. – СПб., 1904.
 15. Сводка национальных меньшинств на Украине (Составлена по данным переписи 1920 года по 9 губерниям) // *Бюллетень Наркомпроса Внутренних дел*. – Х., 1923. – № 21.
 16. Агафонова Н.В. Концептуальне і практичне вирішення освітньої політики в Україні (1919–1920 рр.) // *Рідна школа*. – 1997. – № 3–4.
 17. Повідомлення Бюро друку України про видання постанови Наркомосу УСРР про відміну державної мови й оголошення всіх мов рівноправними. 10 березня 1919 р. // *Укр. іст. журн.* – 1990. – № 6.
 18. Грищенко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР. – К., 1966.
 19. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр.: 36. док. – Т. 1. – К., 1959.
 20. О комиссии по делам национальных меньшинств при ВУЦИК и ее местных органах: Постановление ВУЦИК и СНК УССР // *Собрание узаконений и распоряжений Рабочее-Крестьянского правительства Украины*. – Х., 1924. – № 42.
 21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2496.
 22. До історії міжнаціональних процесів на Україні: Документ № 8 // *Укр. іст. журн.* – 1990. – № 8.
 23. Левітан М. Освіта національних меншостей // *Шлях освіти*. – 1927. – № 10.
 24. Народное просвещение на Украине. – Х., 1924.
 25. Вовк В.П. Деятельность Коммунистической партии по вовлечению трудящихся национальных меньшинств Украины в социалистическое строительство. 1921–1925 гг.: Дис. ... канд. ист. наук. – О., 1977.
 26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 547.
 27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6226.
 28. Нестеренко В.А. Польські освітні заклади Південно-східної Волині в 20–30-ті рр. ХХ ст. // *Поляки на Волині: Історія і сучасність*. – Житомир, 2003.
 29. Чирко Б.В. Під пресою імперської ідеології: Початок формування національної школи та її денационалізація в умовах тоталітарного режиму (1920–30-і рр.) // *Відродження*. – 1993. – № 1.
 30. *Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów*. – Т. 1. – Cz. 1: *Lata 1917–1939*. – Przemysl, 1998.

Nikolina I.I. The formation and development of the Polish comprehensive school in the USSR in the early 1920th. The article is devoted to the development of the Polish education school in the early 1920th.
Key words: the Ukrainian SSR, Polish education school, concept of education

Т. А. Пацай

ПОЛЬСЬКЕ ЕТНОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО У ЛЬВОВІ: МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ЗА УМОВ МІЖВОЄННОГО ЧАСУ

Стаття присвячена міжнародній діяльності Польського етнографічного товариства у Львові періоду 1920–30-х рр. у контексті суспільно-політичних та економічних обставин.
Ключові слова: Етнографічне товариство, А. Фішер, Я. Чекановський, етнологія

Етнографічне товариство (ЕТ, Towarzystwo ludoznawcze) – найбільше польське народознавче товариство, що діяло у Львові з 1895 р. (з 1945 р. – у Любліні, з 1954 р. – у Вроцлаві, офіційна назва «Polskie towarzysz-

two ludoznawcze»). Окремі аспекти його діяльності висвітлені у працях Р. Кирчіва, З. Клодницького, З. Ясевича та ін [1–5]. Метою цієї статті є аналіз обставин діяльності Етнографічного товариства в 20–30-х рр. ХХ ст. та участі його представників у міжнародних наукових заходах.

Офіційно ЕТ було утворене на Установчих зборах, що відбулися в залі львівської ратуші 9 лютого 1895 р. [6, 29]. Учасники зборів оголосили про заснування Товариства, ухвалили його статут і обрали Правління, на чолі з видатним польським славістом, деканом філософського факультету Університету Яна Казимира (УЯК) професором А. Каліною.

Створенню організації передували наступні події: спершу, 22 серпня 1891 р. на з'їзді польських лікарів та природознавців у Кракові відомий етнограф С. Удзеля представив проект створення народознавчого товариства; вдруге питання етнографічного осередку у Львові порушив проф. Немілович 1893 р. [7, 320]. Останнім і вирішальним став виступ А. Каліни 22 липня 1894 р. на з'їзді польських літераторів і журналістів у Львові, де він закликав до заснування народознавчого об'єднання. Його пропозицію ухвалили одногосно й одночасно сформували комісію для ведення підготовчих заходів щодо створення Товариства. До її складу увійшли такі відомі вчені, як А. Каліна, Я. Бодуен де Куртуне, Г. Бегелейсен, І. Франко, Я. Карлович, Е. Кольбушовський, С. Рамулт і М. Рибовський. Комісія розробила статут, затверджений Намісництвом Галичини 19 серпня 1894 р. Зміни до нього були внесені на Загальних зборах 21 січня 1896 р. Цей статут діяв понад півстоліття – до 1947 р.

Згідно статуту, мета Товариства – «наукове вивчення польського і сусідніх народів та поширення зібраних відомостей» [8, 1]. Для систематичного та ґрунтовного дослідження народу було утворено різні наукові секції – географічну, антропологічну, музичну, мовну, літературну, народного мистецтва, згодом до них додалися ще археологічна, соціологічна і секція народного природознавства [9, 1]. Кожна секція, згідно ухваленої інструкції, працювала над збором та аналізом відомостей і матеріалів у своєму напрямі, задля поширення результатів досліджень друком або в інший спосіб. Одним з пріоритетних напрямків діяльності ЕТ оголошувалося вивчення польсько-українського пограниччя й особливостей компактного проживання поляків в українському середовищі та українців у польському. Друкованим органом Товариства став науковий журнал «Lud» («Народ»), заснування якого ухвалили на засіданні правління ЕТ 16 березня 1895 р. Часопис оголошувався як місячник, хоча фактично видавався як щоквартальник, а згодом – щорічник.

Вже через десятиліття діяльності, Товариство зіткнулося з матеріальними труднощами – відчувалося постійний брак коштів, не вдалося значно підвищити інтерес населення та залучити до «Ludu» постійних співробітників, також не вистачало коштів на гонорари для науковців. Окрім цього, Товариству бракувало приміщень, зокрема для бібліотеки і музейних експонатів, через що воно звернулося до Ради міста Львова щодо виділення приміщення у Міському промисловому музеї, але запит залишився без відповіді, [10, 97]. Вже у 1908 р. постало питання про збереження «Ludu» як єдиного польського народознавчого видання, оскільки фінансове становище Товариства не покращилося. Того ж року, на ХІІІ Загальних зборах, під час звіту скарбника Товариства, заявлено, що членські внески понад 300 осіб не здатні повністю перекрити витрати на видання часопису, а виділення наукових